

2. Горский Ю.М. Гомеостатика: модели, свойства, патологии // Гомеостатка живых, технических социальных и экологических систем. – Новосибирск: Наука, Сиб. отд., 1990. – 280 с.

3. Сетров Н.М. Основы функциональной теории организации. Философский очерк. – Л.: Наука, Ленинградское отделение, 1972. – 164 с.

4. Черников М.В. Самоорганизующиеся системы: методологические подходы и проблема управления // Общество и человек: пути самоопределения. Вып.1. – СПб., 1994. – 136 с.

Аннотация

В статье дается характеристика функциональному анализу системы саморегуляции социального организма страны.

А.О. Ярошенко, м. Київ

РОЛЬ ЦІННОСТІ В НАУЦІ ТА ОСВІТІ: ПРИНЦИПИ ВСТАНОВЛЕННЯ ЗАГАЛЬНОЗНАЧИМИХ ЦІННОСТЕЙ

Метою даної статті є аналіз питань аксіології, що стосуються цінності знання, науки самої по собі і як взаємопов'язані цінність і значення, оцінка та істина в структурі людської свідомості та діяльності. Обидві проблеми цікавлять як філософів-аксіологів, так і етиків. Пролити світло на проблему дозволяє точний аналіз. Він повинен прояснити ряд тезисів: а) всяка особисто людська дія орієнтована на цінності і керується нормами; б) цінності і норми різноманітні; в) ні одна наука, предметом якої є людина, не може не цікавитися цінностями і нормами.

Проблема реформування вищої освіти на основі становлення філософсько-методологічної парадигми постнекласичної науки в Україні розробляється Л.С. Горбуновою, І.С. Добронравовою, В.С. Лутаєм та ін [2].

В одній із своїх статей В.С.Лутай зазначає: "...все позитивне минулих етапів розвитку філософії, пізнання, синергетичне зняття вимагає "звести" різні види філософії, світогляду лише до певної їх загальної мінімальної основи...Саме цю мінімальну систему принципів і треба розглядати як нову цілісно-плюралістичну парадигму філософії постнекласичної науки, так само як і освіти" [5, 41]. Із етичних досліджень важливо назвати, наприклад, праці В.П.Коблякова, Л.В.Коновалової, В.А.Малахова, Ф.А.Селіванова, А.О.Ручки [4].

Згадуючи про знання та діяльність не можна залишити поза увагою науку та технології. "Вони, – на думку Е.Агацці, – не потребують ніяких суджень чи регулятивів морального, політичного, соціального чи релігійного характеру і не формулюють їх для себе"[1, 98]. Однак абсолютизація науки і технології – яка і є їх ідеологізацією – суперечить цим висновкам конкретного змісту з двох причин.

По-перше, можна стверджувати, що наука і технологія визнає і виробляє для себе правила, норми, засоби контролю і критерії поведінки (дії), залишаючись у власних кордонах, тобто не потребуючи допомоги ззовні. Можна згадати правила наукового методу, вимоги інтелектуальної чесності, відкритості для критики та дух співпраці, які скеровують "роботу" науки і можуть бути названі "етикою об'єктивності".

Можна стверджувати, що сукупність всіх норм і правил є не тільки інструментом для досягнення внутрішньої мети науки і технології, але має і моральні коннотації: і з індивідуальної (оскільки відповідає прагненню до ідеалу чесності, дотримання

професійної етики, до самодисципліни та удосконалення зі сторони індивіду, який займається такого роду діяльністю), і з колективною (оскільки виявляє готовність надати іншим знання, на які вони можуть розраховувати, сукупність методів та засобів, якими вони можуть користуватися) точок зору. Іншими словами, хороша наука і технологія (хороша – значить відповідає критеріям внутрішньої досконалості) відповідає моральним вимогам не обманути сподівання та довіру співтовариства.

По-друге, абсолютизація науки і технології може привести нас до наступних тверджень. Припустимо, наука і технологія не повинна замикатися в своїх внутрішніх горизонтах і повинна мати на увазі зовнішні норми і цінності. В цьому випадку необхідно визначити які конкретно норми і цінності відповідають на практиці тому, що суспільство (можливо індивід) визнає нормами і цінностями. Але задача їх виявлення і визначення падає на соціальні науки (частково на психологію) тобто на гуманітарні науки. Таким чином, параметри судження, які повинні направляти наукову і технологічну діяльність, потрібно шукати в рамках науки в широкому змісті слова. Стверджуючи, що ці критерії і параметри судження слід називати “моральними”, ми тим самим говоримо, що наука може визначати особисті моральні критерії і не повинна звертатися за ними до моралі чи етики, які є відмінними від науки. Тут же існують і певні труднощі. Це пов'язано з тим, що гуманітарні науки довго відстоювали особисту науковість, стверджуючи незалежність від цінностей.

Що стосується питання цінності знання науки самої по собі, то тут можливо знайти найрізноманітніші погляди: від беззастережного визнання науки, знання безумовної цінності до твердження, з тією чи іншою ступінню категоричності, що знання не настільки цінне для життя людей. Пієтет перед знанням як суттю чи основою всіх інших благ демонстрував, наприклад, Сократ. В новий час проповідник ери “великого поновлення наук” Ф.Бекон проголосив: “Знання – сила”. Засновник європейського раціоналізму Р.Декарт надав знанню, мисленню онтологічний статус: “Я мислю – відповідно існую”. Наступний сцієнтизм, позитивізм, матеріалізм вбачали знання та науку вищими досягненнями та цінностями людського буття: знання – абсолютна цінність.

Настільки ж давні і протилежні думки – про сумнівну цінність знання. “Хто примножує знання, примножує скорботу”, — проповідував біблійний філософ в книзі “Екклезіаст”, авторство якої приписується царю Соломону. В євангельських “Заповідях блаженства”, ми не знаходимо панегірика знанню. В середньовіччі розумова “простота” убогих розумом, юродивих поважалась як знак небесного благовоління. Спочатку науково-технічна революція ХХ століття, яка визвала ейфорію, до кінця століття поступається місцем песимізму, розчаруванню в досягненні науки і техніки з точки зору їх корисності для людей. Все це загальновідомо.

Зі сказаного вище ми можемо зробити висновки, що наукові знання, позитивна наука самі по собі – велика цінність. Без них неможливий прогрес, більш того – неможливе саме існування людства. Ті, хто робить спробу вказати на антицінність знання, науки, фактично вказує на антицінність її наслідків, на зловживання результатами наукових відкриттів та винаходів. Проте вина за це повинна бути покладена не на науку, а на сучасне вороже роз'єднане суспільство, в якому наукові знання експлуатуються в економічних, політичних, ідеологічних, притому партикулярних цілях. Саме ж по собі знання є цінністю людського буття.

Складніше питання про взаємовідношення цінностей та знання, ціннісних уявлень,

оцінок і істини. Ціннісне відношення, яке встановлює значення, і пізнавальне відношення, що встановлює істину, хоч і є рівноправними формами відображення дійсності в свідомості, багато в чому відрізняються одне від одного, виконують різні функції в бутті людей. Тому істинне пізнання природи предмета ще не визначає його позитивного значення, і навпаки, предмет може мати позитивне значення навіть в тому випадку, коли він мало вивчений.

Безпосередньо знання задовольняє тільки одну потребу – потребу в отриманні інформації про природу об'єкта. Цінність є здатність задовольнити всяку потребу – і не тільки духовну, як знання, але і перш за все – матеріальну, вітальну. Ці розбіжності знаходять чіткі вираження в особливостях пізнавальних і ціннісних суджень, оцінок, а конкретно – в їх предикативах [3, 230].

Вказані розбіжності між пізнавальними і ціннісними відношеннями, знанням, істиною та оцінкою не є свідченням їх протилежності чи несумісності. Якщо перші (природничі та точні науки) встановлюють закони в формі об'єктивних тверджень, то інші (“науки про культуру”) встановлюють значення, цінності в формі оцінок. Для чіткого розмежування немає приводу: і в історії знання, і в сучасному мисленні пізнання і встановлення значень йшли та йдуть поряд в тісному переплетенні один з одним. Предмет стає об'єктом пізнання лише з того моменту, коли він реально втягується в людську діяльність та набуває в ній те чи інше значення. І навпаки, адекватне, правильне уявлення про цінності тим більше, чим глибше пізнані природа предмета, його властивості, а також людська потреба, яку він задовольняє. Сказане дає можливість провести ряд узагальнень.

По-перше, пізнавальний і аксіологічний підходи не тільки не виключають, але й підкріплюють один одного.

По-друге, єдність аксіологічного, теоретико-пізнавального та соціологічного підходів можуть бути розглянуті як методологічні обґрунтування осмислення і формування цінностей освіти.

Об'єкт аксіологічного розгляду – переважно духовне життя людей в його відношенні до людини та оточуючого світу. Це об'єкт і теорії пізнання, і частково соціальної філософії. На нашу думку, підлягають критиці спроби розчинити предмет аксіології в гносеології чи соціології. Зупинимось на цьому детальніше, оскільки це питання має й загально – методологічне значення.

Гносеологічний, теоретико-пізнавальний (“когнітивний”) підхід до явищ (якщо вони претендують на науковість) опирається на принцип відображення. Його головні питання: що і як відображається в свідомості, за допомогою яких засобів та механізмів, наскільки відображення адекватно об'єкту відображення, що є істина і який її критерій та інші подібні. Говорячи одним словом, предмет теорії пізнання – пізнавальне відношення і його властивості.

Соціологічний, соціально-історичний підхід (соціальна філософія), яка має своїм об'єктом соціальне відношення та їх історію, заснований на принципах соціальної причинності (соціальний детермінізм) та історичності (конкретно-історичний підхід). Відмінною рисою соціологічного розгляду служить те, що явища свідомості беруться не як окремі ідеальні утворення (думки, погляди, теорії), а разом з їх носіями, суб'єктами соціальної діяльності (особистостями, спільностями, суспільством, людством).

Нарешті, ціннісний (аксіологічний) підхід. Він теж специфічний. Філософа, соціолога може цікавити не тільки те, що відображається в свідомості, чи те, з яких

причинах дане явище виникло і за якими законами розвивається, але й те, яке воно має чи може мати значення для людей, для їх життя і благополуччя. Таким чином, в основі аксіологічного підходу лежить принцип функціонального значення, чи цінності.

Аксіологія опирається на групу філософських і нефілософських наук (і їх методологічно обслуговує), в яких ціннісно-нормативний елемент відіграє суттєву роль: на етику, естетику, правознавство, філософію релігії, теорію та історію культури, а також на психологію, логіку, мовознавство, етнографію, антропологію та інші науки про людину, його природу та життєдіяльність, особливо духовну діяльність.

Якщо головний предмет гносеології – пізнавальне відношення людини до дійсності, а соціології – взаємні (суспільні) відношення людей і спільностей, то головний об'єкт аксіології – ціннісні відношення людини і оточуючого світу та специфічні властивості цих відносин.

Коротко зупинимось на деяких помилкових аргументах проти використання функціонального ціннісного підходу в аналізі явищ, на ігноруванні цього підходу, так, ніби достатні теоретико-пізнавальний і соціальні підходи, які нібито “перекривають” аксіологічний підхід, “розчиняють” в собі аксіологічні проблеми.

Те, що ціннісні відносини і значення виникають стихійно в повсякденній практиці і в повсякденній свідомості людей і тому як би знаходяться за межами наукового до них відношення, – висновок неправильний. По-перше, повсякденна свідомість – реальне і масове явище, яке заслуговує бути об'єктом наукових роздумів. Взагалі науковий і ненауковий розгляд відрізняється не предметами, а способом їх розгляду. Будь-який предмет може стати об'єктом наукового, теоретичного, тобто проникаючого в суть дослідження, якщо в цьому виникла потреба. По – друге, ціннісні підходи, поняття, роздуми широко використовуються в багатьох приватних науках. А “розчинність” предмета аксіології в соціології та гносеології здійснюється посередництвом простого ігнорування факту існування специфічного ціннісного відношення. Соціологи “досягають” цього посередництвом прямої редуцції філософського поняття ціннісного відношення до конкретного поняття суспільствознавства “соціальне відношення” (суспільно-виробничі відношення). Абстрактне філософське поняття “цінність” прирівнюється до найбільш приватного і конкретного поняття політичної економії – “вартість”.

Спроби ототожнити ціннісні і пізнавальні відносини часто обґрунтовуються на неправильному, дуже вузькому тлумаченні поняття і терміну “відображення”, коли воно береться тільки в гносеологічному (когнітивному) змісті. Між тим поняття “відображення” ширше поняття “пізнання”. Всяке поняття є відображення, але не всяке відображення – пізнання. У людей відображення дійсності в їх свідомості здійснюється у двох формах, в двох типах відносин: пізнавальному і ціннісному, в формі встановлення значення і в формі встановлення істини. З цього можемо зробити висновок: ціннісні відносини, цінність, аксіологія має свою специфіку, яка не зводиться ні до соціології, ні до теорії пізнання.

Аксіологія в ХХ столітті розвивалась головним чином в лоні феноменології та неопозитивізму в німецькій і англо-американській філософії. По причині ідеологічної (політичної) конфронтації вона відкидалась філософами-марксистами (зокрема, до 60-х років ХХ століття), тобто у нас її довгий час переслідувала доля, яка спіткала, наприклад, кібернетику, формальну генетику та інші “буржуазні” науки.

Однак, якщо будь-яка теорія розвивається в системі ненауковій, то це не означає, що вона не може бути обґрунтована на науковому світогляді. Адже об'єкт теорії

залишається. В даному випадку – це світ ціннісних відношень, цінностей, оцінок, але потрібно спробувати вирішити проблеми науковими методами.

Розглянемо парні взаємозв'язки: гносеологія і соціологія; гносеологія і аксіологія; соціологія і аксіологія. Взаємозв'язок гносеологічного та соціологічного підходів – безсумнівний. Пізнання об'єктивної природи соціального явища і пояснення причин виникнення та існування – єдиний процес, який можливо розчленити тільки подумки, тому що сутнісна природа багато в чому визначається генезисом, причинами і законами виникнення та розвитку. Для нас важливіше взаємозв'язок пізнавального і ціннісного підходів.

Пізнання пов'язане з цікавістю, а пізнавальна цікавість може виникати до предметів та явищ через те, що вони втягнуті в життєдіяльність людей, набули в ній те чи інше функціональне значення, стали елементами “другої”, “олюдненої” природи – ноосфери. Лише з цього моменту предмет чи явище стає об'єктом пізнання і одночасно цінністю, набуває значення, яке більш чи менш адекватно пізнається людьми.

Таким чином, істинне пізнання та встановлення значень – єдиний процес, який проходить в матеріальній та духовній діяльності людей. “Пізнання, – писав С.Л.Рубінштейн, – це не тільки знання про явища дійсності, але і відношення до них, в них відображаються не тільки самі явища, але і їх значення для суб'єктів, для їх життя та діяльності” [7, 264].

Не випадково те, що критерій істинності пізнання і актуальності значення предмета один і той же – суспільна практика. Практика виступає “і як критерій істини, і як визначення зв'язку предмета з тим, що потрібно людині”.

Ми знаємо, що зв'язок предмета з потребою складає суть ціннісного відношення. Оцінка не зводиться до акту пізнання. Правильна оцінка повинна містити визначену пізнавальну діяльність. Всяка адекватна, реалістична оцінка обумовлена двояко: не тільки потребами, метою людини, але і знанням властивостей оцінюючого предмета. Інакше можлива помилка у встановленні дійсного значення предмета. Отже, цікавість стимулює пізнання, а пізнання сприяє адекватності цікавості предмету з точки зору його значення. Спостерігається зв'язок прямий та зворотний.

Соціологічний та аксіологічний підходи також безперечно взаємопов'язані. Щоб правильно визначити суспільне значення будь-якого факту, потрібно знати істинні причини його виникнення та існування, знати які потреби цей факт може задовольнити чи задоволенню чого він може перешкодити. Іншими словами, потрібно вміти співставити значення даного явища (позитивне, негативне, байдуже) з потребами існування даного суспільства. А таке пізнання досягається методами соціальної філософії, всього комплексу суспільних наук. І навпаки, встановлена цінність сприяє постановці подальшої правильної мети перед соціологією, допомагаючи її розвитку.

Отже, всебічний науковий аналіз явищ вимагає використання всіх трьох названих підходів в їх єдності. Вони не тільки не виключають, але навпаки, передбачають та доповнюють один одного. Вони також не виключають використання інших, більш приватних та конкретних методів дослідження і пояснення, наприклад, системно-структурного аналізу, теорії інформації та інформатики, математичного моделювання та інших загальнонаукових методів.

Все сказане про єдність не усуває можливості і необхідності переваги тому чи іншому підходу в філософському аналізі в залежності від предмета дослідження в тій чи іншій конкретній науці. В точних та природничих науках, безумовно, важливе дотримання теоретико-пізнавальних принципів, в суспільствознавстві – принципів соціального детермінізму та

історизму, хоч і в цих науках не уникнути ціннісного підходу. Так, наприклад, традиційна формальна логіка, яка вивчає закони і норми правильного мислення в цьому відношенні може розглядатися як відгалуження теорії пізнання, – навіть ця точна наука, як і математика, не вільна від ціннісних понять та суджень. Таке важливе для цих наук поняття, як “правильне” і “неправильне”, “істинне” і “обманне”, крім безсумнівного гносеологічного змісту, заключає в себе і відповідний ціннісний зміст. А інші системи так званої неklasичної логіки, які вивчають специфіку оціночних понять, суджень та умовиводів, можуть кваліфікуватися як своєрідні прикладні теорії цінності та оцінки [3, 230].

В деяких гуманітарних та філософських науках, які досліджують відповідні аспекти матеріального та духовного життя людей, наприклад, в етиці, естетиці, антропології, культурології тощо, ціннісні підходи переважають настільки, що їх в відомій мірі можна розглядати як прикладну аксіологію.

Для прикладу розглянемо головні розділи етики. Перш за все це деонтологія – філософська теорія морально-повинного і неповинного, в якій яскраво виражений нормативно-імперативний елемент моралі, як системи регуляції поведінки людей. Аксіологія – філософсько-етична теорія про вдачу цінного та антицінного, в якій головними категоріями є добро і зло. Аретологія – вчення про добровчинки і вади, честь, достоїнство та інші моральні якості особистості. Феліцетологія – вчення про щастя, шляхи і засоби його досягнення. Танатологія розглядає етичні аспекти смерті та безсмертя людини, проблеми змісту буття.

Таким чином, аксіологічні підходи доречні і корисні при вирішенні багатьох проблем в педагогіці, політології, культурології, етиці, естетиці. Не випадково найбільш повні систематичні викладення теорії цінності і оцінки, окрім загального філософського вступу включають аналіз ціннісних понять і проблем економіки, політики, права, екології, етики, естетики, філософії релігії і т.д.

Отже, можна зробити висновок, що даний підхід дозволяє сформулювати принципи розумової роботи з цінностями для обґрунтування загальнозначимих цінностей і їх класифікації на домінуючі освітні цінності, цінності-продукти і цінності-основи.

Л і т е р а т у р а :

1. Агацци Э. Моральное измерение науки и техники: Пер. с англ. И. Борисовой.- М.: МФФ, 1998. – 344 с.
2. Горбунова Л.С. Освіта на перехресті століть: пошук методологічних та світоглядних засад // Філософія освіти XXI століття: проблеми і перспективи: Зб.наук. праць. – К.: Знання, 2000. – 520с., Добронравова И.С. Синергетика: становление нелинейного мышления. – К.: Лыбидь, 1990. – 149 с., Лутай В.С. Філософія сучасної освіти: Навч. Посібник. – К.: Центр “Магістр – S”, 1996. – 256 с.
3. Ивин А.А. Основания логики оценок. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1970. – 230 с.
4. Кобляков В.П. Этическое сознание. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1979. – 223 с., Коновалова Л.В. Мораль и познание. – М.: Мысль, 1975. – 165 с., Проданов В. Познание и оценка. – София: Партиздат, 1979. – 139 с., Селиванов Ф.А. Оценка и норма в моральном сознании. – М.:Знание, 1977. – 64с., Малахов В.А. Етика: Курс лекцій.- К.: Либідь, 1996. – 304 с., Ручка А. О. Соціальні цінності та норми. – К.: Наукова думка, 1976. – 152 с
5. Лутай В.С. Рух на випередження // Вища освіта України. – 2001.- №2. – С. 41.
6. Медвідь Ф. Становлення та трансформація освіти в Україні: зміна парадигм і орієнтацій // Матеріали Всеукр. наук.-практ. конференції. – К.: Генеза, 1997. – 213 с.
7. Рубинштейн С. Л. Бытие и сознание. – М.: Республика, 1957. – С. 264.

Аннотация

В статье рассматривается роль ценности в науке и образовании, принципы установления их общезначимых ценностей.